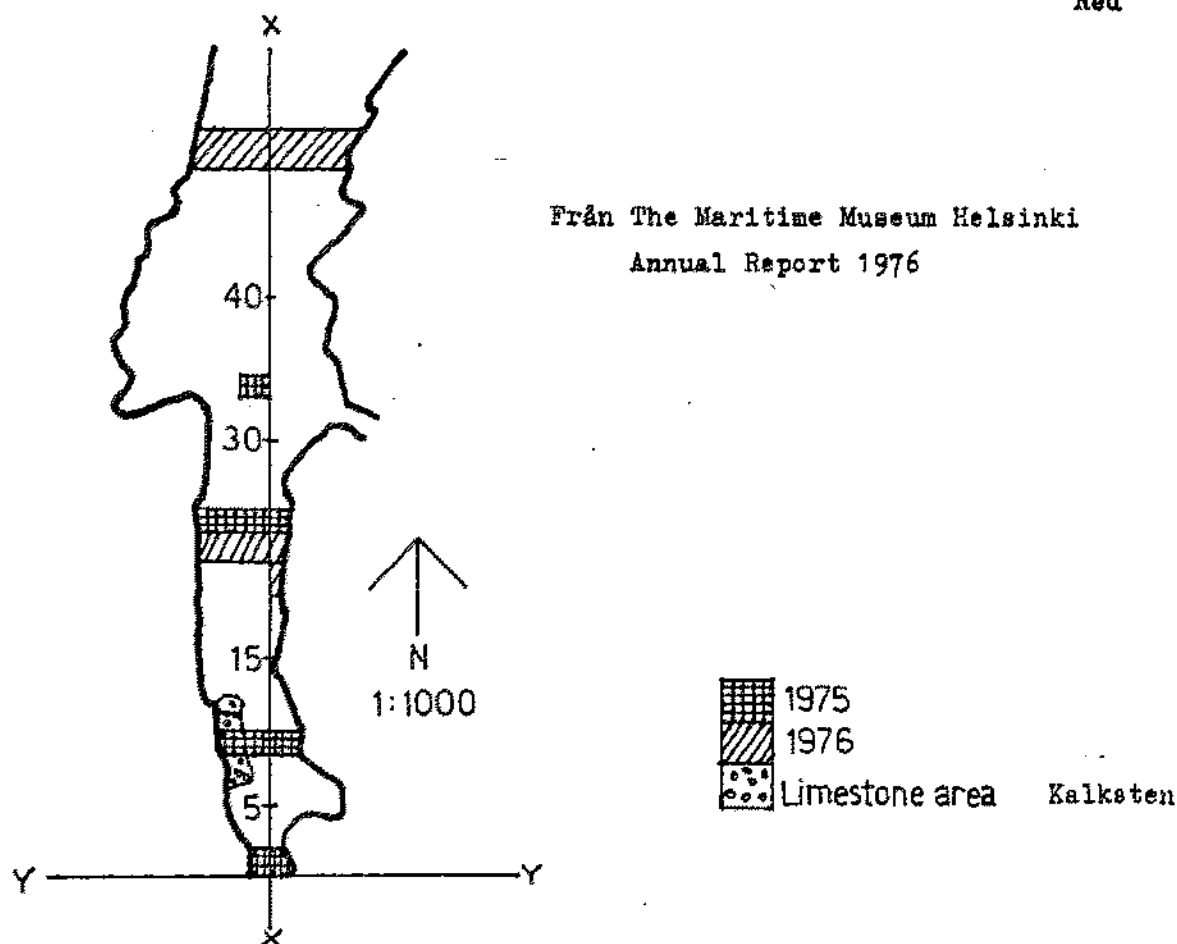

hamnarkeologi

Som bekant har flera hamnar och ankarplatser undersökts på lösfynd av typ ankare, keramik, porslin m m av sportdykare, på Djurö (Stockholms skärgård) vid den välkända Djurhamnen med många tusental fynd. Men vetenskapliga undersökningar har länge lyst med sin frånvaro. Nu planeras de tas upp på nytt igen (Westerdahl i Tjustbygden 1976 och i Sportdykaren 1978/1). Peter Norman som ledde modellundersökningen ger här en kortfattad överblick.

Red

GÄDDTARMEN, EN GAMMAL NATURHAMN VID HANGÖ I FINLAND

Då man rundar Hangö udd och passerar lotsstationen längst ut på Tulludden, har man två skär några hundra meter i SV. Dessa skär, som har namnen Stora och Lilla Tullholmen, bildar ett smalt sund mellan sig. Namnet på sundet är i våra dagar Gädåtarmen. Ännu på 1700-talskartor benämndes det dock Kalhamn. Det lilla sundet skall alltså ha använts som hamn. Av intresse är att den gamla hamnen ligger längs den urgamla farled, som länge var den enda av vikt som ledde in i Finska viken.

I klipporna runt Gädåtarmen finns det cirka 400 ristningar av olika slag. Det rör sig om bomärken, namninskrifter, vapensköldar och i några fall även små berättelser. De flesta skall vara från 1500- och 1600-talet. Men det finns också ristningar från 1400-, 1700- och 1800-talet.

Under somrarna 1975 och 1976 ledde författaren, för Sjöhistoriska byråns i Helsingfors räkning, en sammanlagt 6 veckor lång undersökning av Gäddtarmens botten. Själva undersökningsmetoden var i princip lika med den man använder sig av vid arkeologiska undersökningar på land. Man lade ut ett koordinatsystem och grävde sedan i rutor om minst 2 x 2 meter, inlagda i detta. Som grävredskap användes samma små handkrattor som man har i arbetet hemma i blomsterlådan.

Att arbeta inom ett utlagt koordinatsystem visade sig vara en mycket lyckad metod. Det var väldigt svårt för dykarna att orientera sig i det mycket "muddiga" vattnet. Med hjälp av de i rätt vinkel utlagda linorna kunde de exakt hålla reda på var de grävde någonstans.

Arbetet att med hjälp av de små krattorna söka genom botten gick dock mycket långsamt. Med hjälp av en effektivt sugande slampump skulle man komma åt materialet snabbare, utan att för den skull åsidosätta något av undersökningens vetenskapliga värde.

I sundets södra del fanns ett 20-50 cm tjockt dylager ovanpå den hårda bottenleran. Detta dylager visade sig vara mycket fyndrikt. I Gäddtarmens norra bassäng bestod botten av sand och sten. Här gjordes mycket få fynd. Längst i norr fanns åter ett fyndrikt lager ovanpå den hårda bottenleran.

Man grävde på fem olika ställen i Gäddtarmen. 13 % av botten undersöktes, men då man koncentrerade sig på de fyndrikaste delarna plockade man upp mer än 13 % av materialet som fanns där, gissningsvis mellan 20 och 30 %. Det bör vara en tillräcklig stor andel för att kunna ge hamnen en någorlunda säker datering.

Vad hittade man då, och vad har fynden att berätta? De flesta fynden utgjordes av keramik, kritpipor och ben av däggdjur. Dessutom fanns ett cirka 25 kvadratmeter stort och intill 0,5 m tjockt lager av kalkstensplattor och kalkstensplittor. Man hittade också litet glas och något föremål i trä.

Vad keramiken beträffar så är det fråga om lergods från sen medeltid och nyare tid. Den är därför mycket svår att exakt datera. Det vetenskapliga intresset för sådan keramik har fram till nyligen varit tämligen obefintligt. Då den är plockad från havets botten kan man inte heller datera den med hjälp av stratigrafiska metoder. Den mesta keramiken man hittade är delar till trefotskrukor med rörskåft. Typen är av B II-gods och förekommer från och med sent 1300-tal fram till början av 1800-talet.

Med hjälp av kvartärgeologiska analyser av lerans magring skulle man kunna bestämma keramikens geografiska ursprung. Sådana undersökningar är emellertid mycket kostsamma och har därför inte utförts på det här materialet.

Kritpiporna är mycket lättare att datera än vad keramiken är. I framförallt England och Holland har man visat stort intresse för kritpipor. I dessa länder har de haft betydelse för datering av eftermedeltida kulturlager.

Piporna var väldigt sköra och ansågs, i och med att de också var billiga, mest som slit- och slängartiklar. Därför är de också mycket vanliga i kulturlagren. Man har gjort upp långa listor med daterade tillverkningsstämpelar av olika slag. Kritpipornas form betyder också en del. De tidiga 1600-talspiporna var mindre, rundare i formen och hade bredare klack än 1700- och 1800-talspiporna.

Piporna från Gäddtarmen visade sig vara relativt gamla. 1600-talspiporna överväger i antal och den äldsta dateras till år 1600. Dateringen av kritpiporna överensstämmer med dateringen av ristningarna i klipporna runt Gäddtarmen.

Man tillvaratog cirka 40 liter ben av däggdjur. Det rör sig säkert om matrester och en osteologisk undersökning av benen skulle kunna berätta något om sjömännens kostvanor på den tiden när hamnen utnyttjades.

Genom att göra en geologisk undersökning av kalkstenen som hittades i södra delen av sundet skulle man vidare kunna säga var den kommer ifrån. I Finland finns det över huvud taget inga naturliga förekomster av kalksten. Man använde importerad sådan, vid uppförande av kyrkor och andra större byggnader. Kalkstenen som påträffades i Gäddtarmen kommer troligen från Estland eller Gotland. Men hur har då kalkstenen hamnat där den nu ligger? Gissningsvis har man då ett fartyg fastnat i Gäddtarmens botten lämpat en del av lasten överbord för att få det loss.

Det kan tilläggas att inga spår av kajkonstruktioner fanns vid Gäddtarmen. Gäddtarmen eller Kalhamn har således varit en naturhamn, som man sökt skydd i vid dåligt väder.

Sammanfattningsvis kan sägas att undersökningarna av Gäddtarmen visade sig vara ett mycket lyckat experimentprojekt. Det är första gången en hamnbotten undersökts ingående och på ett vetenskapligt sätt.

Men fann en sådan mängd fynd att de säkert kan datera hamnen.

Dateringen motsäger inte den teori som bygger på klippristningarna vid Gäddtarmen, att hamnen använts från och med sent 1300-tal fram till 1800-talet.

Den bör dock ha använts som flitigast under 1500- och 1600-talet.

Om det fanns bättre resurser skulle man kunna tala om det geografiska ursprunget för en stor del av materialet. Med tanke på de däggdjursben som hit-

tadas skulle man med bättre resurser också kunna berätta något om sjömännens kostvanor på den tiden. Undersökningsmetoden visade sig vara vettig och gav ideer om hur man skall bete sig vid liknande undersökningar i framtiden.

Peter Norman(Lund)

Litteratur:

Archaeologia Lundsia VI, Keramik 1000-1600, Lund 1976.

Atkinson, David/Oswald, Adrian: London Clay Tobacco Pipes. Journal of the British Archaeological Association Vol 32(1969).

Bonds, Gunvor: Kritpipor från Ryssviken Fataburen 1977.

Boström, Birger: Hangö Udd, forntida hamnar och hållristningar, Hangö 1968.

Friederich, F H W: Pijpelogie I-III Westerheim årg 13.

Friederich, F H W: Pijpekoppen. Fibula 5, 1964.

Grootenhuis, J A: Goudse Pijpen, De Pijpmerken van het Pijpmakergilde van Gouda, 1973.

Oswald, Adrian: English Clay Tobacco Pipes, Journal of the British Archaeological Association Vol 23(1960)

Fler titlar kommer att tas upp i en kommande uppsats av Ingrid Kaijser för Meddelanden. Se f ö en rescension i Fornvännen 4/1978 s 258ff av Kaijser kring Oswalds senaste verk i ämnet: Clay Pipes for the Archaeologist. British Archaeological Reports(BAR)No 14 Oxford 1975.

Red

MALMÖ • 1400